

F.R.J. Verhoeven

Islam – Ursprung och utbredning

Svensk översättning: Bo Isaksson
1962

Presentation

I början av 1960-talet påbörjade bokförlaget Natur och Kultur ut en bokserie om de stora världsreligionerna. Åtminstone 2 böcker kom ut, den ena om buddhismen, den andra om islam.

Böckerna omfattade bara c:a 120 sidor och var rikligt illustrerade. Ungefär hälften av sidantalet bestod av bilder (svartvita fotografier och kartor i färg). Texten var kortfattad. Syftet var att tillhandahålla en lättillgänglig introduktion för den som ville lära känna dessa vid den tiden för oss i Sverige ganska okända religioner.

Vi återger här enbart boktexten, som vi tror fortfarande kan vara nyttig för den som vill veta lite mer om islams historia. Betänk dock att över 50 år har förflutit sedan boken kom ut – det har hänt mycket sedan dess.

Red

Innehåll

Inledning.....	1
Det forntida Arabien.....	1
Muhammed, profeten	2
Koranen, den heliga boken.....	5
Trosläran, en allomfattande princip	6
Islam, virvelvinden från öknen.....	8
De expansiva omajjaderna.....	9
Abbasidkalifatets lysande tid (750-1258)	10
Uppkomsten av lokala dynastier	11
Kulturellt och intellektuellt liv	13
Litteratur, vetenskap och konst	15
Handel och industri	16
Gränsstaternas uppkomst och fall	18
Spanien och Sicilien	18
Indien.....	20
Indonesien	21
Det ottomanska väldet, Persien och Egypten	21
Den islamiska världens sönderfall.....	22
Motståndsrörelser	23
Förnyad kraft och politiskt oberoende	23
Viktiga data	25

Inledning

Den yngsta av världsreligionerna uppkom för mer än tretton århundraden sedan i det glest befolkade Arabien — mer än tio sekler efter det att Buddha hade förkunnat sin lära och drygt fem efter Jesu verksamhet. Muhammed, islams profet, betraktade sig som den siste av profeterna, inseglet och slutstenen i raden av de tjugosju företrädarna alltifrån Abraham. En förvånad omvärld skulle snart bli varse de vittgående, ofta häpnadsväckande följderna av hans framträdande och av islams förkunnelse, en tilldragelse av största historiska betydelse.

I denna historiska översikt skall huvuddragen tecknas av denna världsreligions uppkomst och utveckling och dess oerhörda betydelse i olika nutida sammanhang understrykas.

Det forntida Arabien

Den arabiska halvöns vidsträckt ökenområde på 1100 kilometers bredd och dryga 2150 kilometers längd, på tre sidor omgivet av havet, låg som en väldig, ogenomtränglig kil indriven mellan två av civilisationens äldsta centra, nämligen det i Nildalen och det vid Tigris och Euftrat. Bibeln kallade det Kedem (Östern), senare skulle arabiska geografer mera adekvat beskriva det som Djazirat (Ön) eller Djaziratal-Arab (Arabernas ö). En böljande sandöken som brant höjde sig till en plåtå, vilken i bästa fall utmärktes av torra ökenstäpper och någon sällsynt oas. Ett ogästvänligt klimat: under större delen av året bränner solen från en molnfri himmel, och utan den uppfriskande morgondaggen vore det omöjligt för människor och djur att uppehålla livet här under den torra perioden. Under långa tider en oöverstiglig barriär av glödande sand, skrovliga berg och nästan helt otillgängliga kuster.

Det är inte mycket man känner till av dessa svår genomträngliga områdens tidiga historia. Det inre av denna ”Arabernas ö” var bebott av nomadiserande beduin-stammar, som drog med sina magra hjordar av småboskap och kameler från plats till plats under sitt sökande efter föda åt djuren på de torftiga betesmarkerna. Det var ett stolt och krigiskt släkte. Plundringståg och stamkrig var vanliga företeelser, och berättelserna om vapenbragder fördes vidare från generation till generation i form av hjältedikter. Även om dessa stammar under sina hövdingar eller schejker åtnjöt ett stort mått av oberoende, var en stor del av dem under en kort period förenade i stammen Kindas kungarike, som nådde höjden av makt i början av femhundralet efter Kristus för att kort därefter åter upplösas. Dessa beduiner, som oupphörligt motarbetades i sin hårda och svåra kamp för tillvaron av en skoningslös natur, dyrkade träd, klippor och andar och var polyteister. Deras allraheligaste var Kaba, den kubformiga byggnad i Mekka i vars ena hörn den ovalformade svarta sten var inmurad som utgjorde det andliga centrum i arabernas land.

Endast här och var genomdrogs dessa kärva, ogästvänliga trakter av ett fåtal svårtrampade karavanleder. Handeln, som annars vanligen väljer den kortaste vägen, undvek därför att söka sig genom öknen och föredrog att gå runt omkring den — på den gamla kustkaravanvägen utmed Röda havet eller på haven i öster och söder samt i norr över Sueznäset genom Palestina och Syrien. På den tiden var världen mindre än nu och bestod huvudsakligen av medelhavsländerna i väster samt i öster av de sydasiatiska rikena med Indonesien och Kina vid horisonten. Arabiska halvön låg centralt mellan dessa två hälften av världen, och dess köpenskap präglades helt naturligt främst av transitohandel.

Uppe i norr, i den transjordanska regionen, låg de gamla städerna Petra (= klippa, betydande ruiner finns kvar än i dag), ett livligt handelscentrum i nabatéernas blomstrande kungarike, samt det praktfulla Palmyra, som daterar sig från några århundraden tidigare. Båda dessa byggde sitt

välstånd till största delen på transitohandeln med södern, med Arabia Felix (Lyckliga Arabien).

Det var i halvöns sydvästra område med dess rikligare nederbörd som minéernas och sabéernas (därav drottningen av Saba i Gamla testamentet) högt utvecklade kungadömen existerade — enligt vissa källor alltsedan tolfte århundradet före Kristus. Dammen i staden Marib är en välkänd bevattningsanläggning, som uppförts omkring 700 f.Kr. Denna damm, som delvis alltjämt är i behåll, utgör med sin artificiella sjö och sina slussar en åskådlig förelöpare till de många moderna dammbyggena.

Från äldsta tider drogs köpmännen till detta rika område, som utgjorde ett centrum för sjöfarten på Indien och som jämte Hadhramaut var berömt för sina kryddor (Shakespeare talar om ”Arabiens vällukter”). Här bosatte sig judar och kristna, och under en period styrdes denna trakt av det kristna Abessinien på andra stranden av Bab el Mandeb, som bildade porten till Röda havet. Det arabiska namnet på detta område är Jaman (Jemen).

Befolkningen i städerna längs kommunikationslederna fick också del av den uppblomstrande handelns välsignelser. Även där slog sig judiska köpmän ner. En av dessa städer var Mekka, belägen halvvägs efter karavanleden längs Röda havet som löpte från Jemen till Petra och Palmyra och senare till Damaskus och Aleppo. Dess invånare och särskilt de äldste av den härskande Kuraishstammen, dess köpmän och grosshandlare hade förvärvat en grundlig kännedom om främmande seder, städer och folk i sitt umgänge med arabiska stamhövdingar, främmande köpmän och romerska tjänstemän. Två gånger om året startade långa karavaner mot söder eller norr bestående av hundratals kameler lastade med handelsvaror. Mekkaborna gick på det sättet förbi beduinerna; de var vetgiriga, kvicktänkta och på samma gång försiktiga och måttfulla — kort sagt stadsbor med andra vanor och tänkesätt än nomaderna. Dessutom underströks deras moraliska överlägsenhet gentemot beduinerna ytterligare genom innehavet av de heliga relikerna i staden och dess närhet, av vilka den viktigaste var Kaba med dess meteorit. I denna märkliga stad föddes en ovanlig man: Muhammed, profeten. Hans karaktär och levnadsbana formades av denna stadsmiljö.

Så långt en västerländsk historiker kan döma finns allt skäl för antagandet att Muhammed hade framgång i sin gärning just på grund av att han var en son av Mekka och inte en beduin. Men utan beduinernas rörlighet och militära styrka skulle aldrig den religion han predikade ha kunnat spridas med sådan överväldigande snabbhet över världen.

Muhammed, profeten

Det är inte mycket man vet om Muhammeds ursprung och uppväxtår. Vid sidan av de många detaljer om hans senare livsgärning som förefaller vara obestridligt säkra återstår så många punkter öppna för olika tolkningar att praktiskt taget varje levnadsbeskrivning ger en ny bild av hans liv. Så har han exempelvis framställts som en epileptiker, en förelöpare till mormonerna och en socialistisk agitator. Även om sådana tydligt förvrängda eller ensidiga porträtt vanligtvis anses vara otillförlitliga, kan det inte förnekas att varje biografi över Muhammed tenderar att bli mer eller mindre subjektiv. Därtill kommer att de västerländska vetenskapsmännens metod och värdering, när de samlar på biografiska uppgifter om Muhammed, skiljer sig väsentligt från de ödmjuka och vördnadsfulla skildringarna hos muslimska författare, vilkas åsikter formas av sekelgamla traditioner och skriftstudier. Vi kan inte hoppas på ett sant porträtt av Muhammed som människa och profet förrän dessa två skilda betraktelsesätt har ingått förenig hos någon stor historiker.

Ett grundläggande, odiskutabelt faktum är emellertid att Muhammeds inre drivkraft var rent religiös. Från första ögonblicket av sitt liv som profet grundade han sin bedömning av människor

och förhållanden på övertygelsen om Guds överhöghet och avsikt med världen.

Muhammed föddes omkring 570 e.Kr., ”Elefantens år”, så kallat på grund av att ett dylikt djur till stor förskräckelse för stadsborna hade ingått i den armé med vilken den abessinske guvernören över södra Arabien förgäves sökte intaga Mekka. Muhammed blev mycket tidigt föräldralös. Hans far, Abdallah, dog innan pojken var född, och han förlorade modern, Amina, medan han ännu var barn. Släktingarna, Hashimgrenen av Kuraishs mäktiga stam — och särskilt då farbrodern Abu Talib — tog sig an honom och uppfostrade honom med kärleksfull omsorg. De fortsatte också att allt framgent stödja honom, när han kom i svårigheter. En gripande vers i Koranen vittnar om hans svåra uppväxtår:

Dagsljuset

Fann han dig ej faderlös och gav han dig ej ett hem?
Han fann dig ju på villovägar och vägledde dig;
Han fann dig ju utblottad och gjorde dig rik.

(Sura 93 : 6-8)

Den tid som föregick hans genombrott var anmärkningsvärt lång, och först i sina sista levnadsår fick Muhammed uppleva framgång och seger. Fram till dess var det endast en liten grupp trogna och proselyter som skänkte honom sitt stöd.

Den första som trodde på hans gudomliga kallelse var hustrun, Chadidja, änka efter en välbeställd köpman och några år äldre än Muhammed, som var tjugufem år när han gifte sig. Hennes förmögenhet befriade honom från de knappa omständigheter under vilka han hade levat dittills och gav honom tid och möjlighet att begrunda den religiösa situationen i Arabien. Vad som egentligen drev Muhammed att igångsätta sin världsomfattande kampanj kommer alltid att förbli ett mysterium, men så mycket är säkert att han var bedrövad och upprörd över sina landsmäns polyteism och avgudadyrkan och över deras okunnighet om Allah, den sanne guden, liksom han var pinsamt medveten om hur skarpt detta kontrasterade mot judarnas och de kristnas religiösa liv i hans omgivning.

Från tid till annan drog han sig tillbaka till en grotta under berget Hira (eller Djebel Nur) utanför Mekka för att ägna sig åt meditation och bön. Sedan kom plötsligt år 611 Allahs uppenbarelse till Muhammed, förmedlad av Djibra'il (ärkeängeln Gabriel). Detta var den första gången som några verser av Koranen meddelades honom. Nu var han och hustrun övertygade om att han var Allahs profet, och han började predika islam, den absoluta underkastelsen under Allah. Han väddade enträget till Mekkas invånare att omvända sig, innan den annalkande domens dag skulle gry. Till en början var det endast några få som lyssnade på honom, men bland dessa fanns framträdande personligheter — vännerna Abu Bakr och den kraftfulle Omar, hans slav Zaid, dottern Fatima, hans svärson Ali och likaså farbrodern Hamza, vars heroiska bidrag till islams utbredning har tillförsäkrat honom legendarisk ryktbarhet. Utanför denna inre cirkel rönkte emellertid inte Muhammeds förkunnelse något större intresse. Motståndet från stadsborna i övrigt antog gradvis sådan styrka att han såg sig tvingad att sända ett antal av sina medlöpare till det koptiskt kristna Abessinien för att söka asyl hos Negus, medan han själv kunde hålla sig kvar i Mekka endast med hjälp av sina inflytelserika släktingar. Hans kraftfulla attacker mot avguderiet liksom hans nonchalerande av de ledande köpmännens maktställning väckte ont blod. Hans förkunnelse betraktades som irrläror i Mekka och fördömdes helt och hållet. Muhammed upplevde den ena motgången efter den andra. Hans hustru dog och kort efteråt även stamhövdingen som sympatiserat med honom men vars efterträdare visade sig fientligt inställd. Under denna svåra tid hade han enligt traditionen en vision av att han fördes till Jerusalem och därifrån till himlen för att av Gud förklaras vara

skapelsens krona och avsikt och accepteras som profet av patriarkerna och änglarna.

Till slut skulle Muhammeds verksamhet i Mekka ha varit dömd att misslyckas, om han inte hade kommit i kontakt med invånarna i Jathrib, en stad med en stark judisk församling 400 kilometer norr om Mekka. År 622 lyckades Muhammed efter utdragna underhandlingar uppnå en överenskommelse med ett antal framstående medborgare i Jathrib som gick med på att uppta honom och hans följeslagare i sin krets. Med några pålitliga vänner som förtrupp drog Muhammed och hans lilla skara av trogna norrut i september samma år — de ”sleto av banden med Mekka”. Detta är den s.k. hidjra'n, tidigare felaktigt tolkad som en flykt. Sedan dess har Jathrib kallats Medina (Medinat-an-Nabi, profetens stad). En del av stadsborna trodde oreserverat på hans kallelse, men andra var mer försiktiga och förhöll sig avvaktande. Den förra gruppen, de troende, fick senare hedersbenämningen Ansār (hjälpare), medan de som hade följt profeten från Mekka skulle benämnas Muhadjirun som tecken på att de hade deltagit i hidjra'n. Tvivlarna och de försiktiga har emellertid gått till historien som ”skrymtarna” (Munafiqun).

Åsikterna om denna händelse, hidjra'n, gick starkt isär. Folket i Mekka såg däri Muhammeds definitiva misslyckande. De kunde inte gärna ana att deras stad åtta år senare skulle erövrats av honom och hans anhängare. Muhammed själv hade väntat sig att judarna skulle ta emot honom med öppna armar, men de ställde sig avvisande och t.o.m. smädade honom. Och slutligen måste framtiden för många av hans anhängare ha tett sig synnerligen osäker.

I verkligheten innebar hidjra'n födelsen av en ny, självständig religion, *islam*, som kort därefter började sitt oemotståndliga triumftåg över den arabiska halvön och en stor del av världen. Hidjra'n, den första historiskt daterade och ojämförligt viktigaste händelsen i rörelsens utveckling, markerar början av islams tideräkning.

Muhammed fortsatte att emotta uppenbarelser i Medina, men de ändrade nu karaktär, präglades mindre av profetisk glöd och mer av regelsamling och lagstiftning för det nya teokratiska samhället, Ummah, som han svetsade samman från den heterogena befolkningens olika element. Men det var alltid Allahs röst han hörde, ackompanjerad av klockors ringande, när han befann sig i trans. Uppenbarelsernas övermänskliga natur grundlade Muhammeds auktoritet som profet i Medina och möjliggjorde för honom att gå skarpt till rätta med tvivlare och judiska förnekare. Så snart islam hade befästs i Medina inriktades ansträngningarna på nästa mål, erövringen av Mekka som ett centrum för den nya religionen. I Medina innehade Muhammed en taktiskt fördelaktig position för att framgångsrikt kunna attackera karavanleden mot norr, som var av livsviktig betydelse för Mekka. Sålunda vann han och hans anhängare en lysande seger över Mekka-borna i slaget vid Badr. Några år senare hade Muhammed vunnit sådan styrka att han kunde tåga in i Mekka som erövrare år 630 efter förhandlingar och nästan utan att bruka våld.

Muhammeds framgång var fullständig. Sådana heliga symboler som Kaba, Zemzem och profeten Ibrahims (Abrahams) sten var nu i muslimsk besittning och befriades i de flesta fall från alla element av den forna arabiska religionen. Motståndet i Arabien var praktiskt taget utplånat. Två år senare, när Muhammed, Allahs budbärare, dog, hade nästan hela arabiska halvön övergått till islam. På grund av otillräcklig forskning i de historiska källorna och de sinsemellan motstridiga egenskaper och berättelser som tillagts honom efteråt är det svårt att få en klar uppfattning om profetens personlighet. Vad man emellertid kan skönja är en klart humanitär läggning, medkänsla för de svaga, öppet sinne för social rättvisa, ett saktmod som vändes i vrede endast när han fann att Gud visades otillräcklig vördnad, en viss anspråkslöshet även i det personliga umgänget kombinerad med stor övertalningsförmåga och sinne för humor samt djup medkänsla med kvinnorna, allt egenskaper vilka står i skarp kontrast till dem som var allmänt accepterade i hans tid och miljö och även bland hans anhängare. Utan tvekan är det porträtt av Muhammed som historien

håller framför oss retuscherat och påbättrat, men så mycket är säkert att han var en mycket ovanlig människa, orubblig i tron på det uppdrag som Allah hade givit honom.

Muhammeds personlighet har förblivit av central betydelse för islam; trosbekännelsen talar först om Allah som den ende guden och omedelbart därefter om Muhammed som "Guds budbärare". Hans namn är det vanligaste personnamnet i de muslimska länderna. Hans otaliga ättlingar åtnjuter alltså en speciell ställning. Hans grav i Medina-moskén är ett av målen för anhängarnas pilgrimsfärder, och inflytandet av hans lära har förblivit oförminskat till den dag som är.

Koranen, den heliga boken

Allt vad Allah uppenbarade för Muhammed under en tidrymd av tjugotre år finns nedskrivet i den heliga boken, Koranen. Efter hans död samlades och upptecknades uppenbarelserna från skrivna anteckningar — på stentavlor, kamelben, läder, pergament, papyrus — samt från muntliga källor och sammanställdes slutgiltigt omkring år 650 e.Kr. Ordet Koran betyder ordagrant "recitation", och fortfarande reciteras de 114 kapitlen (surorna), uppdelade i verser, i mässande ton.

Uppenbarelserna i Koranen skiftar i stil och innehåll. De tidigare av dem är högtidliga och talar om den annalkande yttersta domen, medan förkunnelsen om den ende guden, Allah, intar en framstående plats. De partier som beskriver belöningar och straff i livet efter detta och skildrar tidigare profeters liv samt historien om de folk som tog emot eller förkastade deras läror utmärks av en mindre exalterad stil. En annan del innehåller föreskrifter beträffande pilgrimsfärder, äktenskap, fastedagar, förbud mot vin och många andra ting; detta avsnitt daterar sig från den period när Muhammed tvangs uppställa regler för den unga islamiska församlingen i Medina. Bokens innehåll ansluter sig mycket nära till vissa partier i profeternas böcker i Gamla testamentet samt de tio budorden som Gud lät Mose förmedla till det judiska folket.

Muslimerna betraktar Koranen som ett underverk bestående av Guds ord från början till slut. Muhammed var endast överbringaren av Guds budskap. Utom Koranen finns också hadith (traditionen), där Muhammeds egna ord och uttalanden till vänner, beskyddare och anhängare har nedtecknats efter hans död. Dessa traditioner har samlats i åtskilliga voluminösa arbeten och är inte alltid historiskt tillförlitliga.

Koranen spelar alltså en viktig roll i uppfostran i de muslimska länderna. Endast den arabiska texten, som egentligen är oöversättlig, betraktas som auktoritativ och har lärts in i sin helhet av oräkneliga skolbarn. Eftersom Koranen är skriven på rimmad och rytmisk prosa är detta inlärande jämförelsevis lätt. Nedanstående utdrag ur den svenska översättningen (av K.V. Zettersteen, 1917) kan ge en uppfattning om denna rytm:

17. Ja, honom tillhör lov och pris i himlarna och på jorden både om aftonen och när det är middag.

18. Han frambringar det levande ur det döda och frambringar det döda ur det levande, och han giver jorden liv efter hennes dvala; sålunda skolen I uppväckas.

19. Till hans tecken hör, att han skapat eder av stoft, och sedan bredden I ut eder, när I blivit mänskliga varelser.

20. Till hans tecken hör ock, att han skapat hustrur åt eder bland eder själva, att I mån bo tillsammans med dem, och stiftat inbördes kärlek och barmhärtighet; häri finnas sannerligen tecken för människor som tänka efter.

21. Till hans tecken hör ock himlarnas och jordens skapelse och omväxlingen ifråga om edra

tungomål och edert skiftande utseende; häri finnas sannerligen tecken för all världen.

22. Till hans tecken hör ock eder sömn om natten och om dagen och eder strävan att skaffa eder något av hans ynnest; häri finnas sannerligen tecken för människor som höra.

Trosläran, en allomfattande princip

Lika lätt som det är att i ett enda ord uttrycka muslimernas religion, lika svårt är det att kortfattat beskriva allt som ryms i denna troslära. Det enda ordet är arabiskt: islam, dvs. ”fullkomlig underkastelse under Allah”. Ordet muslim kommer från samma stam och betyder ”den som praktiserar islam, den som underkastar sig”.

I likhet med Bibeln saknar Koranen en systematisk sammanfattning av trossatserna. Något sådant system åstadkoms inte heller under Muhammeds livstid. Den centrala lärosatsen är antydd och ofta också accepterad som sådan av muslimerna, i sura 4 : 135:

I som tron, tron på Gud och hans apostel, på den skrift som nedsänts till hans apostel, och den skrift som nedsänts förut, ty den som förnekar Gud och hans änglar, hans skrifter och apostlar och den yttersta dagen, är långt gången i villfarelse.

Vad beträffar dem som trodde och sedan blevo otrogna och återigen trodde, men sedan blevo otrogna och till sist tilltogo i otro, är Gud förvisso den som förlåter dem eller leder dem på den rätta vägen.

Det är tydligt att islam, vars syfte så nära ansluter sig till den kristna tron, innehåller en rad jämförliga trossatser. Först och främst är det tron på en enda, evig och odelbar Gud. Detta är klart uttryckt i Koranen:

Det finns ingen gud utom Gud, den Levande, den Beståndande. Ej överväldigar honom slummer eller sömn; honom tillhör vad som finnes i himlarna och vad som finnes på jorden. Vem är den som fäller förbön hos honom utan hans tillåtelse? Han vet vad som varit före dem och vad som skall komma efter dem. Men av hans kunskap fatta de ej annat än vad han vill. Hans tron omfattar himlarna och jorden, och deras vidmakthållande är ingen börda för honom; ja, han är den Höge, den Store. (Sura 2 : 256)

(Sura 30 : 17-22)

I Muhammeds ögon bestod den sanna trons innersta kärna av en villkorlös monoteism, och därför erkänner islam inte någonting i stil med kristendomens heliga treenighet:

I Guds, den barmhärtige Förbarmarens namn!

Säg: Gud är en,

Gud, den Evige,

Ej har han fött, och ej är han född,

Och ingen är hans like.

Det är omöjligt att ens i korthet klargöra allt vad Koranen lär om Allah. Muslimerna har gjort en förteckning över de nittionio ”vackraste namnen på Gud”, en lista över hans mångfaldiga attribut och uppenbarelseformer. Må det räcka med att citera ”Ljusversen”, som med poetisk värtalighet beskriver den mystiska enheten hos Gud och hela hans skapade verk:

Gud är himlarnas och jordens ljus. Det är med hans ljus liksom med en nisch, i vilken det finnes ett bloss. Blosset befinner sig i en glaslykta, glaset är som en tindrande stjärna, som tändes från ett välsignat olivträd, vilket varken är från öster eller väster och vars olja nära nog skulle lysa om

också ingen eld vidrörde den, det är ljus på ljus. Gud leder vem han vill till sitt ljus, och Gud framställer liknelsen för människorna. Ja, Gud är allvetande.

(24 : 35)

Muslimerna tror på änglar, Guds budbärare, av vilka den mest betydande är Gabriel, och på demoner (djinner) som är skapade av eld. De tror också på de heliga böcker som Allah har uppenbarat och på hans apostlar, vilka är utsända av Allah för att predika Guds enhet och för att varna människorna för den annalkande domens dag. Fyra böcker är namngivna i Koranen: Tawrah (judarnas Torah) uppenbarades i gudomlig inspiration genom Mose; Zabur (Psaltaren) genom David; Indjil (evangeliet) genom Jesus; och genom Muhammed uppenbarades Koranen. Av dessa är Koranen den sista och definitiva uppenbarelsen, den fulla sanningens kalk.

Muslimerna tror också på uppståndelsen efter döden, på den yttersta domen och ett liv efter detta. De troende kommer att i evighet leva i paradiset, fridens boning, under idealiska och nästan jordiska förhållanden (på sidenkuddar, vid porlande bäckar, i sällskap med mörkögda jungfrur), medan de andra (de onda och de otrogna) skall brinna i helvetet.

Starkare än någon annan religion fastslår islam Guds enhet och överhöghet, liksom den direkta kontrasten mellan Gud och människa, för att understryka den stora skillnaden mellan dem.

Muslimen är personligen och direkt ansvarig inför Allah för alla sitt livs gärningar och för sina gärningar i livet efter detta. Islam erkänner inga präster eller andra mellanhänder mellan Gud och människa.

Liksom kristendomen är islam universell; denna religion har aldrig identifierat sig själv med araberna, även om araberna understundom har identifierat sig med islam. Det åtskiljande draget mellan islam och kristendom är inte så mycket det absoluta förkastandet av läran om den treenige guden som avvisandet av trossatsen om Kristus, frälsaren.

Muslimernas andliga ledare är juristerna och teologerna (ulama), som har sammanfattat den heliga muslimska lagen ur Koranen och från traditionen (inklusive Muhammeds egna uttalanden och gärningar, hadith). Resultatet föreligger i Fiqh (moralläran), vilken naturligtvis har undergått en lång historisk utvecklingsprocess. Den rituella avdelningen av den muslimska tros läran upptar de "fem pelarna", vilka är trosbekännelsen: "Jag tror att det inte finns någon Gud utom Allah och att Muhammed är hans apostel"; bönen (salat), som måste utföras fem gånger om dagen med anletet mot Mekka; den dagslånga fastan under månaden Ramadan; pilgrimsfärden till helgedomen i Mekka (haddj).

Årligen samlas i Mekka hundratusentals muslimer, svarta, bruna och vita, från alla delar av världen för att delta i pilgrimståget. Där är alla bröder och jämställda. Under ceremonierna bär pilgrimerna, oavsett om de är rika eller fattiga, om de innehar en högre eller lägre samhällsställning, samma enkla klädedräkt, bestående av två tygskynken om skuldror och länder, och de ställer sig gemensamt i Allahs tjänst.

Det är synnerligen viktigt att minnas att islam inte endast är en tros lära utan också ett juridiskt och socialt system, ett levnadssätt som innefattar allt detta. Ett exempel är allmosorna (zakat), som klart utvisar hur djupt islam påverkar vardagslivet. Behållningen av denna religiösa plikt avsättes till välgörenhet. Det naturliga resultatet var att i islam kom socialvården — för att använda en modern term — att mycket tidigt bli en allmänt erkänd princip.

Man kan ta andra exempel. Det är välbekant att enligt den muslimska lagen en man kan ha fyra hustrur samtidigt och att han på eget initiativ kan förskjuta sin hustru. Den moderna islamiska kvinnan finner det naturligtvis svårt att acceptera dessa föreskrifter. Det är emellertid inte lika

allmänt känt att lagen tillförsäkrar kvinnan hennes ekonomiska rättigheter. Islam betonar likställigheten mellan man och kvinna och pålägger dem skyldigheter gentemot varandra, även om i praktiken dessa skyldigheter här som överallt annorstädes alltför ofta försummas.

Fasthållandet vid de en gång givna normerna för religiösa och moraliska plikter har med tiden — liksom också den stora vikt som fästes vid ålderdomliga traditioner — lett till en stelhet och en reaktionär social attityd hos de troende muslimerna.

Vid slutet av sjuttonhundratalet såg det ut som om islam hade drabbats av åderförkalkning och förlorat all vitalitet och styrka. Vad man emellertid förbisett var att inhämtandet av kunskap och bedrivande av forskning alltjämt är föreskrivna skyldigheter för både man och kvinna, åtminstone enligt hävd. Kunskapsförvärvandet kan tillförsäkra människan en ställning som rentav är överlägsen änglarnas. Islam uppmuntrar också till personligt ställningstagande: skiljaktiga åsikter skall respekteras. Muhammed har uttalat att meningsskiljaktigheter inom församlingen är en Guds gåva — en nästan ”protestantisk” inställning. Inget under då att skilda strömningar och sekter uppstod under islams första århundraden, när den nya läran hade att kämpa med så stark inre spänning och olikartade inflytelser utifrån. I denna kortfattade framställning kan endast några exempel anföras.

Under det senaste århundradet har reformistiska och moderniserande strävanden än en gång uppträtt inom islam. Dessa har emellertid inte kunnat minska solidaritetskänslan mellan de muslimska folken eller påverka islams kosmopolitiska karaktär. Då ligger saken litet annorlunda till med en periferisk rörelse som Ahmadija, vilken uppkom 1880 bland muslimerna i Indien. Trots att den inte är av någon större betydelse för islam själv tills vidare, understryker denna rörelse genom sin missionsverksamhet i de icke-muslimska länderna islams universella giltighet. I Nederländerna spelar den en direkt roll genom sin moské och församling i Haag. Den har också byggt moskéer i andra västerländska stater, som England, Frankrike och Amerika.

Tre faktorer av modernt, västerländskt ursprung innebär ett större hot mot islams enhet och brödraskap. Dessa kan karakteriseras som nationalism, industrialism och sekularisering.

Islam, virvelvinden från öknen

Eftersom Muhammed inte hade utsett någon efterträdare, tog hans trogne vän Abu Bakr, en kraftfull personlighet, på sig ledarskapet för den muslimska församlingen i egenskap av ”kalif”, dvs. ställföreträdare — men inte som profet. Han var den förste kalifen under islams guldålder, som skulle räcka trettio år efter Muhammeds död med staden Medina som rörelsens centrum. Under denna period förenades stat och religion till en teokratisk enhet under den energiska ledningen av kalifer som kom direkt från kretsen kring Muhammed.

Vid denna tid var Mellanöstern uppdelat mellan två stora riken, Bysans och Persien, vilka hade legat i oavbrutna fejder med varandra sedan århundraden tillbaka. Det bysantinska kejsardömet hyllade en ortodox kristendom och härskade över Syrien med dess arameiska befolkning och över Egypten med dess kopter. I båda dessa lydländer rådde utbrett missnöje med den outhärdliga bysantinska regeringen och de höga skatterna. Även den persiska kolossen föreföll starkare än den i själva verket var. Dess statsreligion var zoroastrisk, en religion som redan då var flera århundraden gammal med starkt etisk, dualistisk karaktär. Den förkunnade en oavlätlig kamp i kosmos mellan den gode anden, Ohrmazd, och den onde anden, Ahriman. Det finns alltjämt något hundratusental anhängare av Zoroaster eller Zarathustra bland parsema i Indien, vilka intar en viktig social ställning och vilkas förfäder drevs ut ur Persien för många århundraden sedan av muslimerna. (Zoroastrismen var den officiella statsreligionen, men dess ställning var undergrävd

av kristendomen.) Dessutom hade en revolution nyligen medfört en ny regering, som ännu inte satt säkert i sadeln. Slutligen var båda dessa stormakter försvagade av det senaste persisk-bysantinska kriget. Det var då inte att förvåna sig över att de visade sig ur stånd att motstå attackerna från muslimerna, som svepte fram ur öknen som en fullkomligt överraskande virvelvind.

Likt en treuddig åskvigg slog islam ner i de kringliggande länderna. Här börjar ett av världshistoriens sällsammaste kapitel. Så tidigt som 633, ett år efter Muhammeds död, sändes trupper in i Syrien i norr och Persien i öster. Sex år senare slog de krigslystna araberna till i väster och ockuperade det rika Nildeltat. Det ena slaget efter det andra vanns av de rörliga, oemotståndliga arabiska arméerna. Ett förvånansvärt stort antal städer, områden och stater erövrades på otroligt kort tid. Mellan 633 och 640 underkuvades Palestina och Syrien (Damaskus 635, Jerusalem 638, Caesarea 640). Samtidigt och strax efter följde Irak och Persien (Kadisija 637, Nikawend 642, Isfahān 643). Vidare Egypten (fästningen i Babylon i östra deltat 641, Alexandria 641-642), Tripolis 647 och Cypern 649.

Den krigskonst som utnyttjades av araberna på deras erövringståg bestämdes i stor utsträckning av vad som kunde kallas ökenstrategin, grundad på samma principer som sjöstrategin i vår tids mariner (och samma taktik som tillämpades av Rommels och Montgomerys pansardivisioner under andra världskrigets operationer i Nordafrika). I öknen befann sig araberna i sitt rätta element. Dessa ändlöst böljande sandslätter och ofruktbara bergstrakter, oenomträngliga och avskräckande för deras fiender, var inte bara lätt tillgängliga för araberna utan tillförsäkrade dem också pålitliga och skyddade transportleder. Därifrån kunde de företa plötsliga överfall, och dit in kunde de lika hastigt försvinna igen.

Bältet av ökenområden som omger Nordafrika och Mindre Asien spelade den största rollen för deras snabba framgångar. Ett vidsträckt område på 400 svenska mils längd och 50 till 100 mil tvärsöver tillföll islam. Persiens urgamla imperium upphörde att finnas till, och det mäktiga Bysans trängdes tillbaka till Taurus, den ofruktbara bergskedja som skiljer Mindre Asien från moderkontinenten. I en våldsam explosion ändrade islam världshistoriens förlopp. Tro, offervilja, tapperhet och tur, en våldsam erövringslusta, som gynnades av inre svaghet hos motståndarna, hade möjliggjort dessa oavbrutna framgångar.

De erövrade folken behandlades rättvist, och erövrarna hälsades ofta som befriare. Vanligtvis tvingades ingen med våld att byta tro, och den gradvisa islamiseringen blev en process som skulle kräva många generationer. Under denna process fick också den ursprungliga arabiska islam en internationell prägel. Den absorberade det bästa hos de klassiska kulturerna, och även icke-araber, till en början vanligtvis perser, anförtroddes allt viktigare poster i styrelsen av länder utanför Arabien.

Under tiden följdes emellertid mordet på kalifen Othman av en tronföljarstrid som medförde splittring inom det arabiska ledande skiktet och slutligen väpnad konflikt. Detta resulterade också i den stora schismen inom den islamiska världen mellan de ortodoxa och shia, anhängare till den fjärde kalifen, Ali Muhammeds svärson, som kort efteråt mördades i Kufa i Irak. (Sektens namn kommer av Shi'at Ali, dvs. Alis parti.) Det var guvernören i Syrien, Muawija, som utgick som segrare ur denna konflikt och grundade en ny dynasti, omajjaderna.

De expansiva omajjaderna

Omvärlden märkte emellertid inte mycket av dessa svårigheter, eftersom de nya kaliferna, som residerade i Damaskus, hastigt återupptog det friska erövringstempot. I väster ockuperades Tunisien, Algeriet och Marocko, och mot slutet av sjunde århundradet hade man nått fram till

atlantkusten. En rekognosceringsexpedition under ledning av Tariq företogs till södra Spanien. Efter honom fick Pyreneiska halvön namnet Djazirat Tariq. Den mäktiga klippa som dominerar de trånga sunden mellan Medelhavet och Atlanten, där Tariq ibn Ziyad steg i land, vittnar alltså om hans namn, Gibraltar, Djebel Tariq (Tariqs klippa). Så hade islam nått fram till Europa på en omväg. Blott två år senare hade erövringsvägen svept ända upp mot Pyrenéerna, de bergiga landskapen i norra Aragonien, Léon och Asturien, vilka emellertid aldrig kunde undertryckas helt. Från norra Spanien företogs regelbundna raidar över Pyrenéerna, ibland djupt in i Frankrike. Men 732 slogs muslimerna tillbaka mellan Tours och Poitiers. Där stoppades islams flodvåg upp, knappa tjugo svenska mil från Paris. Vid Mindre Asiens gränser i norr förekom oavbrutna strider med växlande framgång mot det bysantinska kejsardömet's arméer. Omajjadsoldaterna trängde stundom långt in i Mindre Asien och belägrade t.o.m. Konstantinopel vid flera tillfällen, även om dessa expeditioner aldrig resulterade i någon stadigvarande territoriell erövring.

I öster ockuperades Transoxanien och Sind av islams trupper. Syr-Darja och Indus markerade under denna tid ostgränsen av det muslimska väldet.

Innanför dessa gränser möttes dock omajjaderna av motstånd från shiiterna, vilka krossades i massakern vid Kerbela. (Den berömda Hasan-Husein-sorgefesten som hålles varje år i shiitiska områden avser att högtidlighålla minnet av denna massaker.) Även om omajjaderna till en början lyckades eliminera shia som en maktfaktor, förmådde de dock aldrig helt utrota denna sekt, vilken skulle visa sig bli en av dynastins svåraste stötestenar.

Abbasidkalifatets lysande tid (750-1258)

Genom en omsorgsfullt förberedd revolt i den persiska provinsen Chorasán bragtes omajjadernas dynasti på fall. Denna revolt understöddes av shia, som samarbetade med den kulturella och nationella reaktionen i Persien mot det arabiska herraväldet. Shiiterna hävdade dessutom att endast en ättling i direkt nedstigande led från profeten kunde fungera som statsöverhuvud, varför de vägrade erkänna kaliferna av omajjadernas ätt framför sina egna ledare eller imamer. Shiiterna utgör en viktig minoritet inom islam, och ur deras led har karmaterna framgått.

Abbasiderna, som var ättlingar till Muhammeds farbror Abbas, utnyttjade det allmänna missnöjet till att rycka till sig makten. Huvudstaden i det vidsträckta väldet flyttades nu från Damaskus (i Syrien) till den nyanlagda staden Bagdad (i Irak) som var belägen på västra stranden av Tigris. Stenarna till dess imponerande byggnader hade tagits från ruinerna i närheten efter Ktesijon, huvudstaden i sasanidernas forna välde. Nu inleddes en ny epok i islams historia. I stället för att vara en ledande patriark ur det ledande arabiska skiktet övergick kalifen till att bli en självhärskare som grundade sin makt på gudomlig legitimation. I verkligheten grundades hans makt på en välövad yrkesarmé och en effektiv förvaltning. Den fruktade bödeln, välkänd för läsarna av Tusen och en natt, blev en synnerligen viktig funktionär. Kalifen är nu inte längre ställföreträdare för Allahs profet, han fungerar som Allahs direkte representant, kallad Allahs skugga på jorden. Under det att de tidigare kaliferna tilltalades med förnamn av sina trosfränder, vilka alltid kunde få personligt företräde hos dem, började abbasidkaliferna omge sig med en härskara av hovfolk och lakejer i sina palats. Men på samma gång karakteriserades Bagdadkalifatets fem århundraden av ett välstånd utan motstycke i kulturellt och socialt hänseende, åtföljt av en gradvis uppluckring av den centrala makten. En blomstring under den ryktbaraste av abbasidkaliferna, Harun-al-Rashid (786-809), och hans närmaste efterträdare följdes av en period av förfall. Med tiden förlorade kaliferna mycket av sitt oberoende till de persiska och turkiska sultanerna, vilka tillhörde släkter som i vissa fall utgått ur elittruppernas befälskader. Upplösningssprocessen fortskred i detta ohanterligt stora välde, där avstånd mättes i många hundra mil och färder

räknades i månader och år (som hos Sindbad Sjöfararen), och ledde slutligen till uppkomsten av mindre muslimska stater, ofta av helt nationell karaktär.

Under abbasiderna förekom praktiskt taget ingen utvidgning av islams välde. Men i Afrika bredde själva religionen ut sig, senare också i Mindre Asien och Indien, även om det då inte längre var möjligt att tala om det muslimska riket som en politisk enhet.

Uppkomsten av lokala dynastier

I västra flanken av riket visade sig mycket snart splittringstendenser. Så tidigt som 756 lyckades en av omajjaderna, som efter åtskilliga äventyr undkommit abbasidernas förföljelse, bli erkänd som emir av de spanska araberna och berberna och utvalde Córdoba till huvudstad. Denna gren upphöjde sig sedermera till oberoende kalifer och berövade därmed abbasiderna makten i detta hörn av Europa. I Spanien blomnade en karakteristisk spansk-muslimsk kultur som har satt spår i södra delen av landet — i jordbruk och hantverk, i arkitektur och konst, musik och litteratur — och som utan tvivel även övade inflytande på filosofin och vetenskapen i det medeltida kristna Europa. Detta muslimska element fick ett extra tillskott genom att från Nordafrika två puritanska islamiska strömningar trängde sig in: almoraviderna (munksoldaterna) på tusentalet och almohaderna (enhetssträvarna) ett århundrade senare.

Likaså kom en oberoende (shiiitisk) dynasti till makten i Maghreb (Marocko), idrisiderna. Dessa angreps i sin tur av aghlabiderna från Tunis, som till en början ställt sig under Bagdadkalifens överhöghet. De sökte förgäves undertrycka sina västligaste motståndare men lyckades dock få fotfäste på Sicilien och i delar av södra Italien. Under denna expansion togs de själva genom överraskning av de kraftfulla fatimiderna, en ny dynasti som erövrade Tunisien i början av niohundralet och lade under sig nästan hela Nordafrika, inklusive Egypten, som till helt nyligen hade utgjort en provins under centralregeringen i Bagdad. De mäktiga fatimiderna lade sig snart till med kaliftiteln och grundlade Kairo, en stad som blev Bagdad jämbördig som centrum för konst och civilisation. De fortsatte med att erövra Palestina och Syrien, vartill även västra Arabien med Hedjaz och de heliga städerna Mekka och Medina kom under deras överhöghet.

Denna sönderfallsprocess hade också sin motsvarighet i öster, men under andra former. Segraren i successionsstriderna ansågs skyldig att belöna sina generaler så fort han hade erövrat kalifvärdigheten. Därigenom uppstod vasalldömen, ett vanligt fenomen i dessa områden. De nyetablerade vasalldynastierna bekymrade sig inte så mycket för det orkeslösa kalifatet i Bagdad; då utgjorde rivalerna eller de, spirande undervasallstaterna ett betydligt farligare hot.

Sålunda gick en lång rad av dynastier till historien: tahiriderna i Chorasán, samaniderna i Transoxanien, saffariderna i Sidjistan och många andra.

Sedan sopades de alla bort under det första kvartssekklet av tusentalet av den kraftfulle sultanen Mahmud av Ghazna (i Afghanistan). Denne monark, själv son till en turkisk slav, var utan tvivel den störste krigsherrn i den muslimska världen. Han behärskade hela den östliga delen av den islamiska världen, allt från den stora saltöknen upp till Indus och Syr-Darja, och han lade till detta välde ytterligare viktiga områden av det centrala Persien och, bortom de stora floderna, även Pundjab, Multan och delar av Sind. Sjutton gånger trängde han och hans härdade arméer djupt in i Indien, och varje gång återvände de med rikt byte. Hans plundring av hinduernas helgedom vid Somnath i Kathjavar är beryktad.

Under hans efterträdare föll riket i händerna på ett turkiskt nomadfolk, seldjukerna. Samma dödliga fara hotade Bagdadkalifatet i hjärtat av den muslimska världen. Under århundraden hade

turkiska stammar trängt fram från Centralasien, nomadfolkens stora reservoar i nordost. I början var dessa angrepp och plundringståg av mindre skala och förmådde inte sätta några spår i det väldiga muslimska riket. Men på elvahundratalet intog seldjukerna hela området mellan Samarkand och Medelhavet. Under trycket från dem skakade Ghaznas kungadöme, och Mindre Asien erövrades från Bysans. Här skulle senare en turkstam grunda det mäktiga turkiska, ottomanska sultanatet.

Men erövrarna hotades av en ny fara från väster, nämligen korstågen. Alarmerade av seldjukernas härtagning av det Heliga landet, Palestina, sände de europeiska staterna gemensamt ut dessa märkliga och ofta kaotiska expeditioner till Mellanöstern, vilka resulterade i de kortlivade korsstågsstaterna i Syrien och Palestina och riddardömena på Rhodos och Cypern.

Uttrycket korståg härleds från det röda kors som deltagarna bar över högra skuldran. Det förekom ett halvdussin större korståg, av vilka det första (1096-99) ledde till att Jerusalem intogs av ett stort uppbåd franska, lothringiska och syd-italienska riddare. Det tredje stora korståget (1180-92) under Fredrik Barbarossa (som led en ynkelig död genom drunkning på denna expedition) samt engelske kungen Rikard Lejonhjärta och Filip August av Frankrike uppnådde ingenting utöver bibehållandet av vissa kuststäder för de kristna och fri passage till de heliga platserna, vilka under mellantiden åter hade fallit i muslimernas händer.

Några år senare uppträdde de egendomliga barnkorstågen, som företogs i den naiva tron att vad vuxna krigare inte hade lyckats med skulle bli möjligt för barnen. Enda resultatet blev emellertid att dessa barn, som embarkerade i sju fartyg i Marseille, antingen dog till sjöss eller såldes till muslimerna av slavhandlare.

Hertig Vilhelm I av Holland ledde också ett korståg och intog Damiette i Nildeltat (1219). Minnet därav lever ännu i de små skeppen och några klockor, kallade damietter, som hänger i Haarlems Grote Kerk (Storkyrkan).

Slutligen må sjätte korståget nämnas (1240-54), då Ludvig den helige av Frankrike återtog Damiette, som under tiden hade gått förlorat och som förlorades än en gång bara ett år senare.

Men korstågskrigen, som var av sådan betydelse för Europa, utkämpades i själva verket i en av islams gränsregioner och blev utan större betydelse för den historiska utvecklingen i de centralt liggande länderna. Korsriddarnas verkliga motståndare var inte de kraftlösa kaliferna i Bagdad utan deras konkurrenter, de självständiga egyptiska sultanerna (fatimiderna och deras efterträdare ayyubiderna). Av dessa var den ridderlige Salah-al-Din (Saladdin, död 1193) mest berömd. Icke dess mindre betydde detta möte mellan islam och kristendomen, så laddat av heroism, romantisk idealitet och mänskligt lidande, inledningen till de europeiska och speciellt de franska förbindelserna med Levanten (Mellanöstern).

Kort därefter utdelades det dödande slaget mot islams hjärta, ännu en gång från öster och Centralasien, av mongolerna under Djingis Khan och hans efterföljare. Under nästan fyrtio år svepte dessa vilda ryttarhorder in över islams centralstater som en förhärjande virvelvind. Dessa en gång så blomstrande länder störtades i yttersta fattigdom genom plundringståg och massakrer som saknar motstycke i historien. Än en gång blev det Egyptens härskare, mamlukerna, som under tiden hade kommit till makten, vilka lyckades hejda mongolernas anstormning på gränsen till Palestina. Därmed räddades Egypten och det västliga islam från förstörelse av mongolhorderna.

År 1258 intogs Bagdad, och dess invånare utsattes för massaker av Hulagu, sonson till Djingis Khan. Detta innebar slutet för det en gång så lysande kalifatet. Under tiden hade de kristna i väster fullbordat återerövringen av Spanien, med undantag för Granada. Överallt fortsatte sönderfallet. Där till äventyrs inte någon främmande härskare rådde föll makten i

händerna på mindre, lokala dynastier. Det trettonde århundradet, det sjunde efter hidjra'n, innebär en vändpunkt i islams historia. Den politiska och militära kraften i den yngsta världsreligionen tycktes vara utbrunnen för gott.

Kulturellt och intellektuellt liv

I kontrast till, eller kanske rentav på grund av, den endast mycket svaga tendensen till expansion under kaliferna av abbasidernas ätt kan man konstatera förvånansvärda framsteg i vetenskap och kultur lika väl som inom handel och industri under deras regim.

En period av dittills okända kulturella framsteg, med Bagdad som centrum, inleddes på sjuhundratalet för att fortsätta under två sekler och sedan följas av ett slags efterblomning i Persien, Egypten och Spanien. Under den första delen av denna period, som var av så ovanligt stor betydelse i många avseenden, fick kulturutvecklingen sina impulser från Bagdad. Men andra städer tjänade som förmedlare och spelade en allt större roll i denna process: Kufa och Basra i Mesopotamien, Isfahan och Nishapur i Persien, Buchara och Samarkand i Transoxanien, Kairo i Egypten, Palermo på Sicilien, Tunis och Toledo, Córdoba och Valencia i Spanien — ett pärlband av kulturcentra som sträckte sig över den islamiska världen. På denna tid hade inte ens de största städerna i Västeuropa mycket mer än 30 000 invånare, medan Bagdad räknade flera hundra tusen.

Denna decentralisering påskyndades genom uppkomsten av lokala dynastier som lyckades göra sig oberoende av abbasiderna, såsom aghlabiderna i Tunisien, Egyptens fatimider och samaniderna i Transoxanien. Deras hov fungerade som attraktiva centra och mötesplatser för konstnärer och lärda i sådan grad att Kairo under fatimidernas välde rentav överglänste Bagdad. Ett gemensamt kulturspråk, arabiskan med dess sällsynt rikhaltiga ordförråd, förenade de poeter, artister, arkitekter och forskare som möttes här och möjliggjorde ett fruktbarande utbyte av iakttagelser och erfarenheter. Ett språk gemensamt för hela detta område, men använt, utvecklat och berikat av representanter för olika raser och kulturområden; ett språk som hade fyllts till brädden av Muhammeds flödande rika inspiration, påverkats av antiken, kristendomen och judaismen lika väl som av det andliga livet i både Persien och Indien. Det är i denna internationalisering av arabiskan, som var ett resultat av islams assimilering av äldre kulturområden, som man bör söka förklaringen till dess märkliga utveckling från ett beduinspråk till en världskulturs tungomål. (Under ett senare skede utvecklades nypersiskan till ett andra kulturspråk vid sidan av arabiskan. Efter abbasidepoken sträckte sig dess inflytande långt in i Indien.)

Men även under åttonde århundradet tenderade de ursprungliga arabiska elementen att trängas i bakgrunden i den växande muslimska världen. Exponenterna för dess kultur kom allt oftare från de folk som hade erövrats av araberna och övergått till islam — där fanns både syrer, greker, perser, egypter och spanjorer.

Både kristna och judar åtnjöt stor frihet under islamisk regim, särskilt i jämförelse med den bristande tolerans som visades oliktankande både i det bysantinska väldet och i Europa för övrigt, där de snart brännmärktes som kättare. Naturligtvis var inte förhållandena likartade överallt inom de många islamiska länderna, och det uppträdde emellanåt lokala härskare med en annan uppfattning om hur de ”otrogna” borde behandlas.

Men i allmänhet betraktades judar och kristna som värdefulla medborgare, om ock av en lägre klass. De betalade högre skatter än muslimerna men var befriade från militärtjänst. De tilläts hålla sina egna gudstjänster men fick inte bedriva propaganda för sin tro, och de var oförhindrade att leva efter sin egen församlings lagar. Inre osämja bilades av prästerna respektive rabbinerna.

Den ursprungligen sparsamma men med tiden allt omfångsrikare översättningslitteraturen i filosofiska, medicinska och matematiska ämnen från andra språkområden lade en fast grund för den muslimska kulturens lysande överbyggnad. Tack vare översättarnas bemödanden kunde den nya islamiska kulturen till viss grad inträda som arvtagare till den antika världens samlade vetande. Kontakt med mera avlägsna kulturer, såsom den indiska och den kinesiska, var svagare och stod i proportion till avståndet. På detta sätt blev den muslimska vetenskapen och kulturen av tvåfaldigt historiskt intresse för hela mänskligheten: samtidigt som de kunskaper och erfarenheter vilka inhämtats av tidigare kulturer bevarades och fördes vidare, kompletterades de hela tiden med nya landvinningar. Högsolor och bibliotek upprättades på olika platser och spelade en framträdande roll i denna utveckling. Bland de viktigaste av dessa var Nizamija i Bagdad, grundad 1065, och al-Azhar-universitetet i Kairo. Detta universella element i den tidigare muslimska kulturen gick aldrig helt förlorat under senare perioder och utgör alltså kärnan i våra dagars islamkultur.

Denna kultur präglas av islams ursprung från uppenbarelserna i Koranen, boken framför andra böcker, betraktad som ett gudomligt mirakel. Särskilt återspeglas denna utveckling inom teologin och den juridiska vetenskapen. Koranen studerades och lärdes in av ständigt nya generationer av muslimer, som växte upp med dess förkunnelse från tidigaste barndom. Tolkningen av Koranen ledde till ingående studier av språk och grammatik. Likaså utövade den stora samlingen av noteringar om vad profeten hade sagt och gjort, så som de nedtecknats och studerats i den rika hadithlitteraturen, stort inflytande på teologin. I nära samband med tolkningarna av Koranen och hadith stod studiet av den muslimska moralläran (fiqh), som definierade både människans individuella religiösa skyldigheter och hennes plikter gentemot samhället.

Kännedomen om grekernas och andras naturfilosofi och psykologi ledde snart till uppkomsten av mutaziliternas rationalistiska, teologiska dialektik. De kallades något oegentligt för ”islams fritänkare”. De ansåg att förnuftet var kunskapens källa och tillät sig därför en viss frihet gentemot Koranen. Denna uppfattning innebar givetvis en otillständig utmaning mot de ortodoxa troende och skulle länge oroa sinnena genom sin inställning till trons mysterium.

Avhandlingar i etik och mysticism som rönt inflytande av hellenskt-kristna och indiska uppfattningar förfelade inte heller sin verkan. Sufismen, i släkt med shiismen och en gemensam nämnare för alla de ockulta strömningarna inom islam, tilltog i styrka som motvikt till den mera vardagligt paragrafbundna och populära rättrogheten. (Sufi kommer av det arabiska ordet *suf*, som betyder ylle, materialet i de världsfrånvända mystikernas enkla klädnad.) Motsättningarna blev så tillspetsade att en framstående sufi dödades i Bagdad redan år 922. Den mänskliga dragningen mot asketism och mysticism visade sig emellertid oemotståndlig, och sufismen kom att få långtgående inflytande på islams teologi. Al-Ghazzali (död 1111), störst bland muslimska teologer och författare till standardverket *Ihya Ulum-al-Din* (Religionsvetenskapernas återupplivande), tillförsäkrade för all framtid sufismen en framträdande ställning inom islam. Alltefter som sufismen tilldrog sig större intresse bland alla skikt av befolkningen, framträdde organiserade brödraskap av ”fattiga” eller ”tiggare” (på arabiska: *faqir*, på persiska: *dervisch*). I många avseenden kunde dessa brödraskap jämföras med de kristna munkordnarna. De hade ofta sina egna kloster, och många dervischer vandrade som tiggare land och rike kring. De talrika sällskapen utvecklade vart och ett sin egen ritual och lära, ofta med ockulta inslag, vilket resulterade i allsköns avvikelser och varianter i förhållande till den ortodoxa läran respektive shiismen.

Vissa av dessa ordnar specialiserade sig på mera raffinerade former av självplågeri, såsom att förtära aska, glas eller levande ormar och skorpioner. Andra utövade hypnotism eller klärvoajans för att försätta sig i trans. Detta förklarar varför man i Västerlandet i allmänhet sätter likhets-

tecken mellan en fakir och en magiker med övernaturliga krafter. En märklig grupp utgör de dansande dervischerna, som snurrar allt hastigare runt, runt till musik, tills de slutligen faller i trans. Detta roterande tolkas ofta som ett mänskligt återgivande av himlakropparnas rörelse.

En social-religiös rörelse som åstadkom en häftig kris inom islam var karmaterna, en gren av shia. Under första hälften av niohundratalet lyckades denna grunda en självständig republik med gemensam äganderätt och andra kommunistiska drag i Bahrain vid Persika viken. Under mer än ett århundrade hindrade karmaterna kalifen att utöva sitt inflytande över den arabiska halvön. De spred terror och förödelse i Arabien och fruktades storligen av kaliferna och deras hov. Den heliga svarta stenen erövrades från Mekka och behölls av dem i ungefär tjugo år. Den karmatiska republiken, om vilken relativt litet är känt, präglade sina egna mynt i namn av ett styrande sexmannaråd, som till sitt förfogande hade inte mindre än 30 000 neger-slavar sysselsatta i jordbruket.

Genom sina sociala institutioner utövade karmaterna inflytande på skråbildningen i de muslimska länderna och därigenom indirekt även på skråväsendet i Västeuropa.

Genom att de muslimska lärda till en början endast fragmentariskt fick kännedom om den grekiska filosofin, styrktes de i sin första uppfattning att denna hade uppenbarats för antikens filosofer som ett komplett och avslutat system, precis som de själva hade mottagit sin troslära. På grund av denna missuppfattning ägnade sig de tidigare muslimska tänkarna huvudsakligen åt undersökningar och kommentarer beträffande den ”grekiska filosofin” och möjligheterna att passa in denna i islams världsbild. Först senare nådde man fram till en friare och mera objektiv syn på den klassiska filosofin. Bland de muslimska filosofer vilka blev namnkunniga även i Västerlandet är Ibn Sina (Avicenna, död 1037) och Ibn Rushd (Averroës, död 1198). Översättningar till latin och hebreiska av kristna och judiska forskare gjorde deras arbeten och därigenom deras behandling av de grekiska originalen kända för Västerlandet så tidigt som på elvahundratalet.

Litteratur, vetenskap och konst

Hoven blev snart centra för litteraturvetenskapen. Vid sidan av de religiösa skrifterna och lovsångerna till profeten spirade en poesi utmärkt av största förfining, som besjög vinet och kärleken — ofta inte från sensuella aspekter utan mera som etiska och mystiska symboler. De persiska poeterna Omar Al-Chajjam (död 1123) och Hafiz (kallad Lisan al-Ghaib, dvs. rösten från den dolda världen, död 1389) är världsberömda. ”Tusen och en natt”, som senare upptecknades och spreds över hela världen, hade indiskt ursprung.

Många ord i vårt språk vittnar alltså om islams inflytande på västerländsk kultur. En del av dessa ord börjar med al, den arabiska bestämda artikeln. Alkov kommer av det arabiska al-qobbah, ett välvt rum; algebra av al-djabr, ”lagning” eller hyfsning av ekvationen. Andra exempel är alkohol, alkemi, aprikos etc. Kaffe kommer av qahwah, ett arabiskt ord för drycker i allmänhet, särskilt vin. Socker kommer av sukkar; detta ord lånade araberna från perserna, som i sin tur hade lånat det från pali och sanskrit, där roten sarkara betydde grus eller fin sand. Det var på olika vägar som ordet nådde fram till Europa, via greker och romare, fastän i formen av sackarin. Ursprungligen är amiral ett arabiskt ord, hur underligt det än kan låta — det påstås härstamma från namnet Amir al Bahr, sjöbefälhavare. Zenit, nadir (motsatsen till zenit) och asimut (höjdcirkel) är likaså av arabiskt ursprung. Ordet tulpan, den holländska nationalblomman, kommer från Östern. Det är en förkortning av det persiska dulband (på turkiska tulband), dvs. den välbekanta huvudbonad som vi kallar turban.

På grund av det intensiva handelsutbytet blev de viktigaste karavanlederna välkända i hela det

vidsträckta islamiska väldet. Ursprungligen höll sig de muslimska geograferna till Ptolemaios' beräkningar, men allteftersom deras kunskap ökade om grannländerna och behovet av nedtecknade observationer tilltog, tvangs de upprätta ett bestämt geografiskt system över de muslimska områdena och den omgivande världen. Därigenom blev Idrisi (död 1166) på Sicilien i stånd att på en silverbricka framställa en detaljerad beskrivning av hela den kända världen — ett sannskyldigt kunskapens vademecum. Astronomerna fick redan tidigt tillgång till utmärkta observationer, och de kunde i likhet med resande långt utanför islams gränser — som Ibn Battuta vid mitten av trettonhundratalet — förse de muslimska geograferna och därmed även den moderna forskningen med värdefulla iakttagelser.

Historiografer framställde ett stort antal krönikor och bibliografier, även om det inte var förrän efter abbasidernas epok som det förekom kritisk forskning i mera modern bemärkelse, t.ex. av den framstående historikern Ibn Chaldun (död 1406).

Även den medicinska vetenskapen utvecklades, och Ibn Sina var vida känd både som filosof och läkare.

Muslimska matematiker räddade inte bara grekernas, persernas och indiernas matematiska kunskap från glömska utan lämnade också sina egna, betydelsefulla bidrag. De övertog de indiska siffrorna, inklusive den utomordentligt betydelsefulla användningen av nollan, och spred dem vidare till Västeuropa under namnet av arabiska siffror, varigenom de befriade européerna från det långt klumpigare bruket av romerska siffror ("siffror" kommer av det arabiska ordet sifr, som betyder "tom" eller "noll"). Algebra, trigonometri och även den optiska vetenskapen har starka arabiska rötter. Det fascinerande schackspelet, som är av indiskt ursprung, nådde Europa genom arabernas förmedling (schackmatt kommer av det arabisk-persiska uttrycket shah mat, som betyder kungen är död).

Namnen på arkitekterna lever inte kvar, och de flesta av deras byggnadsverk är borta, men Bagdad, som grundades år 762, hade växt till en mycket stor stad omkring år 800 med ståtliga palats, av vilka emellertid praktiskt taget ingenting återstod efter mongolernas invasion. Samarra, Isfahan, Granada och Córdoba var berömda för sina vackra byggnader, och moskéerna i Kairo, Kairouan och Medina vittnar fortfarande om en mäktig skaparkraft.

Ett blomstrande musikliv med persiska, bysantinska och medelhavsinslag samt utsökta miniatyurer, vävnader, metall- och läderarbeten utmärkte likaså det rika kulturlivet på en hög och förfinad nivå.

En kortfattad och ofullständig sammanfattning som denna kan endast ge en vag och allmän uppfattning om den livliga och mångfärgade mosaik som måste ha formats av kultur, konst och vetenskap under den abbasidiska eran: ett samspel av intellektuella krafter i en bländande utveckling, som vida överskuggade det torftiga kulturlivet i medeltidens Europa. Det var inte att undra på om engelska och franska studerande lockades av detta skimmer till de spansk-arabiska universiteten för att få inblick i vetenskaper så mycket djupare och mer avancerade än i deras hemländer. Utvecklingen av den skolastiska filosofin i Europa blev frukten av deras studier. Tillsammans med dem som återvände hem andligt berikade från korstågen utgjorde de renessansens förelöpare.

Handel och industri

Även det ekonomiska livet blomstrade under abbasiderna. Systemet med marknader och hamnar organiserades på ett utmärkt sätt. Som regel lade furstarna tull på alla varor som fraktades genom

deras länder. Med jämna mellanrum fanns det längs hela karavanleden särskilda karavanserajer där man kunde få natthärbärge. Köpmännen gjorde understundom fabulösa förtjänster, men de hade också att kämpa mot stora svårigheter och tog stora risker, särskilt i handelsutbytet över haven. Genom sin centrala belägenhet intog islams inre stater en monopolställning i handeln mellan öster och väster.

Med Bagdad som centrum gick de viktigaste handelslederna österut via Rai, Nishapur och Merv till Buchara och Samarkand och därifrån vidare till Centralasien och Kina eller längs med Tigris till Basra och vidare sjövägen till Indien och Kina. De västliga lederna följde Eufrat och Tigris till de syriska hamnarna eller gick över land genom Mindre Asien till Konstantinopel, respektive genom Syrien och Palestina till Egypten och därifrån vidare längs den nordafrikanska kusten till Maghreb.

Den arabiska sjöfarten nådde emellertid aldrig samma dominerande inflytande i Medelhavet som i Röda havet och Indiska oceanen. De viktigaste hamnarna för handeln på Indien, den indonesiska övärlden och Kina var Basra, Siraf och Aden. Resorna företogs med relativt stora fartyg och kunde ofta räcka flera år. Till de viktigaste förnödenheter som importerades hörde silke, ädelträ, kamfer, indigo, ädelstenar, peppar och andra kryddor jämte guld och elfenben från Afrika. Mycket av allt detta fraktades vidare västerut. De huvudsakliga exportvarorna var gobelänger och mattor.

Ledande tillverknings- och handelsplatser återfanns i Irak (Bagdad), Farsistan (Shiraz) och Egypten (Kairo), vartill så småningom kom Syrien (Damaskus) och Transoxanien (Buchara och Samarkand). Jordbruk och trädgårdsskötsel berikade marknaden med en mångfald födoämnen och frukter, medan kreatursskötseln gav kött, mejeriprodukter, hudar för läderarbeten och råmaterial till klädes- och gobelängvävandet. Städerna utgjorde inte bara centra för handeln och industrin (guldsmede, läder- och metallarbeten, vävnader) utan fungerade också som stapelplatser för dessa produkter. I en muslimsk encyklopedi från medeltiden uppdelas industri och hantverk i två grupper, allteftersom de framställda produkterna utgör elementära nödvändighetsartiklar eller representerar överflödet. Den förstnämnda gruppen består av livsmedel, kläder och bostäder. Textilindustrin var den viktigaste både vad gäller antalet sysselsatta och produktionens omfattning: kläder, mattor, gobelänger, möbeltyger, kuddar och otaliga andra varor framställdes i rik omväxling för hemmakonsumtion eller export. Denna industri var delvis ”socialiserad” — för att använda en modern term — i stora företag, även om det förekom en mångfald små, privata firmor. Muslimerna lärde sig att framställa papper av kinesiska pappersmakare, som de tog till fånga vid Jaxartes omkring år 750. Antalet papperskvarnar ökade hastigt, och efter ett eller ett par århundraden hade Fez i Marocko och Valencia i Spanien blivit centra för papperstillverkningen. Därifrån spreds konsten att göra papper till Västeuropa.

Den livliga handeln mellan islams länder och Västeuropa illustreras av det förhållandet att tusentals muslimska mynt har påträffats i Sverige. Korstågen hade en starkt stimulerande verkan; ett världsomfattande handelsutbyte av alla slags nya eller dittills nästan okända förnödenheter, som peppar, muskot, ris, majs och socker, kom nu i gång och skänkte välstånd och framgång åt Venedig och Genua. Produkterna från den muslimska textilindustrin (bomull, damast, muslin) fann villiga köpare i Västeuropa, och sådana österländska artiklar som sofftyger och tofflor kom på modet.

I hela den vidsträckta islamiska världen med dess blomstrande handel och industri tilltog med en det allmänna och privata välståndet i städerna och här och var även för lantbefolkningens del. En roande bild av hur man disponerade sina pengar på den tiden får vi genom berättelsen om den yngre sonen i en ämbetsmannafamilj som hade ärvt 40 000 dinarer (av denarius, motsvarande

värdet av 4,25 gram guld). Till ombyggnad av faderns hus 1 000 dinarer; till möbler, kläder, slavar och annat av detta världens goda 7 000 dinarer; till en pålitlig köpman som skulle åta sig kommissionshandel 2 000 dinarer; till inköp av en egendom 20 000 dinarer. Sitt uppehälle fick arvtagaren från avkastningen av sitt gods, och de återstående 10 000 dinarerna gömdes på ett säkert ställe för att anlitas vid behov. Utan tvivel en förutseende ung man.

Grunden lades nu till stora förmögenheter. Furstar, köpmän, redare, borgare och rövare tjänade alla på de goda tiderna. Men livet bjöd alltjämt på stora vanskligheter — skepp och resande försvann ofta spårlöst, sjukdom och död krävde plötsligt oväntat hög tribut, fruktbara egendomar och framåtgående städer kunde över natten förvandlas av pest och krig till ödemark och övergivna grushögar. Samhällets slutliga fall skulle dock vållas av människohand, av de anstormande mongolhorderna.

Gränsstaternas uppkomst och fall

Den centrala maktens sönderfall under trettonde århundradet medförde ett vakuum i det vidsträckta riket, och till följd därav försköts tyngdpunkten till gränsområdena. Det världsomfattande islamiska förbundet var emellertid inte upplöst. Samtidigt som den långsamma infiltreringsprocessen i Afrika pågick med gradvis skeende islamisering av kontinentens östkust, erbjöds alltjämt i öster och norr goda möjligheter till territoriell utvidgning i stor skala. I väster däremot hade redan viktiga islamiska fästen gått förlorade i Spanien och på Sicilien.

Spanien och Sicilien

Spanien var nästan helt och hållet erövrat av muslimerna. Enda undantaget var området längst i norr. Deras herravälde i detta land varade i mer än sju århundraden, dvs. dubbelt så länge som en västerländsk nation, holländarna, härskade över det islamiska Indonesien.

Efter den snabba erövringen av Spanien i början av sjuhundratalet behandlades invånarna med mildhet och tolerans av sina nya herrar. Samtida spanska krönikörer förklarade rakt på sak att de föredrog den muslimska regimen framför frankernas i norr. Det visade sig bli av omfattande betydelse att araberna gjorde slut på jorddrottarnas välde, betungande och oekonomiskt som det var, genom att fördela godsen mellan jordbrukarna. Dessa åtgärder bidrog väsentligt till välståndet i det moriska Spanien. Återupplivandet av industrin, kommunikationerna och handeln medförde också en kraftig förbättring av levnadsförhållandena för de mellersta och lägre skikten av den ursprungliga befolkningen, liksom för judarna, vilka ofta hade varit utsatta för förföljelse.

Arabiska soldater slog sig ner i landet, och blandäktenskapen påskyndade islamiseringsprocessen. Så uppstod en spansk-arabisk civilisation med sina egna karakteristiska drag. Så tidigt som på åttahundratalet beklagade sig en av de kristna invånarna i Córdoba över att endast en på tusen av stadsborna kunde avfatta ett brev på begripligt latin, medan det fanns otaliga som kunde uttrycka sig väl på arabiska och rentav skriva poesi på detta språk. De bildade kristna behärskar endast arabiskt språk och arabisk litteratur och samlar uteslutande på arabiska arbeten i sina dyrbara bibliotek, klagade han. Under samma period ansåg biskopen av Sevilla det vara av värde och rentav nödvändigt att få Bibeln översatt till arabiska, inte för muslimernas skull utan av hänsyn till hans egen kristna församling. Dessa arabiserade kristna och judar kallades mozaraber, en term som härstammar från det arabiska musta'rib ("arabiserad"). Under omajjadfursten Abd ar-Rahman III (912-961) nådde det spansk-muslimska väldet sin höjdpunkt med en lång period av fred och välstånd. De sista spåren av underkastelse under Bagdadkalifatet avlägsnades, när denne furste antog titel och värdighet av kalif och upprättade diplomatiska förbindelser med andra

länder, inklusive Bysans, som var Bagdads ärkefiende.

I många avseenden berikade spanska islam landets ekonomi och civilisation. Ett välplanerat bevattningssystem utnyttjades också till införandet av nya odlingsprodukter, såsom citrusfrukter, bomull, sockerrör, dadelpalmer och ris. Framställningen av textilier, keramik, papper och silke samt sockerraffineringen utvecklades. Bergsbruket gav guld, silver och andra metaller, och nya gruvor togs upp. Ylle och siden vävdes i Córdoba, Málaga och Almeria, keramik med mönster och teknik lånade från Kina framställdes i Málaga och Valencia, vapen smiddes i Córdoba och Toledo, där den saracenska tekniken alltjämt tilldrar sig uppmärksamhet, papper tillverkades i Jativa och Valencia, läder i Córdoba, gobelänger i Bera och Calcena. Liksom i den islamiska världen i övrigt utgjorde textiltillverkningen den viktigaste industrin. Enbart i Córdoba bodde 13 000 vävare.

En omfattande utrikeshandel fördes med medelhavsländerna, särskilt Egypten och Bysans, varifrån de spanska produkterna fraktades vidare till Centralasien och Indien. Dessa varor transporterades av en stor handelsflotta som hörde hemma i Andalusien.

Inom konst och arkitektur utvecklades också en karakteristisk, verkligt magnifik stil, som Alhambra i Granada samt Giralatornet och Alcázar i Sevilla är strålande exempel på. Det kan nog vara sant att resultaten av den muslimska regimen inte i alla avseenden medförde enbart välsignelser för Spanien. De hundraåriga förödande striderna med växlande framgång mellan muslimer och kristna hade lämnat sina spår på land och folk — men det är ett odiskutabelt faktum att den spansk-arabiska civilisationen blev av utomordentlig betydelse för det medeltida Västeuropa. Dess lärdomscentra med sina omfattande bibliotek möjliggjorde för kristna från många olika länder och studenter och vetenskapsmän i Spanien att vidga sina kunskaper och översätta många arabiska verk till latin. Sedan Toledo slutligen hade återerövrats från muslimerna, blev staden det första centrum av betydelse i väst för förmedling av islamisk kultur och vetenskap till den kristna världen. Stammen av islamiska forskare som blev kvar kompletterades med judar på flykt från södern undan den regim som där hade upprättats av de intoleranta almohaderna, en berberätt från Nordafrika. Under denna tid, och särskilt under kung Alfonso den vises regering (1252-84), genomförde översättarna i Toledo en uppgift av största betydelse genom att till latin tolka verk av Aristoteles, Euklides, Ptolemaios, Hippokrates och andra klassiska författare jämte kommentarer och tillägg av arabiska utgivare.

I en uppräknning över vilka nationer som befordrade och stödde vetenskapen under elfte århundradet nämner en lärd i Toledo framför allt indier, perser, kaldéer, greker och bysantiner samt egypter, araber och judar. Han nämner kineser och turkar som ”ädla folk”, vilka har utmärkt sig på många områden. Men resten av världen avfärdas med den föraktfulla benämningen barbarer, syd- och nordbarbarer. Signalementet på de senare är: ”stora magar, blek hy, långt och rakt hår. De saknar skarpsinne och har trög fattningsförmåga; på det hela taget är de okunniga och dåraktiga, godtrogna och dumma.” Tydligt hade muslimerna och mozaraberna vid denna tid ingen hög tanke om barbarerna i norr, dvs. människorna på andra sidan Pyrenéerna.

År 1492, samma år som Kolumbus upptäckte en ny värld och ett nytt utvecklingsskede inleddes för Västeuropa, intogs staden och provinsen Granada av de kristna. Därmed föll muslimernas sista bålverk i Spanien. Kort efteråt drog sig de kvarvarande av muslimernas ledande skikt i likhet med sina föregångare tillbaka till Nordafrika. Men alltjämt har många invånare i Maghreb andalusiska namn, och på väggarna i deras hem i Fez och Marrakech hänger nycklarna till de hus som deras förfäder en gång ägde i Córdoba, Sevilla och Granada.

Sicilien låg relativt kort tid under muslimsk regim, inte mycket mer än två århundraden (från

omkring 850 till 1050). Under denna period styrdes inte blott Sicilien av muslimerna, utan därifrån erövrades tillfälligt Sardinien och södra delen av Italien. Neapel och Rom hotades (en av påvarna betalade några år skatt till muslimerna), och härjningståg företogs in i norra Italien. På själva ön utvecklades en muslimsk kultur, som nådde sin höjdpunkt vid mitten av elfte seklet, senare alltså än i Spanien. Araberna införde mullbärsträd och apelsiner, sockerrör, dadelpalmer och bomull, och även här ägnade de stor omsorg åt bevattningsanläggningarna. Många dammbyggnader minner än i dag om denna tid. Enbart i Palermo fanns trehundra moskéer. Litteraturen upplevde en glansperiod.

Denna blomstring fick ett tvärt slut när ön erövrades av normanderna. Även här lämnade den muslimska eliten landet för Nordafrika, och så gick många arkitektoniska och litterära verk förlorade. De normander som bosatte sig på Sicilien blev snart civiliserade, eller rättare muslimiserade. Vid den normandiske fursten Roger II:s hov tillförsäkrades muslimerna en privilegierad ställning, och detta så demonstrativt att regenten av sina egna undersåtar gavs öknamnet ”Hedningen”. Hans praktfulla kröningsdräkt var broderad med arabiska deviser. Det var vid hans hov som den främste bland de arabiska geograferna, Idrisi, skrev sitt imponerande standardverk känt som Kitab Rudjar — Rogers Bok — och ritade sin världskarta. Hovkrönikan avfattades på arabiska; den sista officiella handlingen på detta språk från Sicilien är daterad 1242.

Slutligen blev under första hälften av trettonde seklet ett antal viktiga arabiska arbeten, delvis baserade på grekiska texter, översatta till latin av judar och kristna på Sicilien. I likhet med de översättningar som gjorts i Spanien fann dessa sin väg till det medeltida Europas länder och bidrog till utvecklingen av vetenskap och kultur bland barbarerna i norr.

Indien

Ättlingarna till Mahmud av Ghazna, som underkuvade Pundjab, efterträddes av en serie lokala dynastier, bland vilka ”slavdynastin” lyckades grunda det första sultanatet i Delhi på tolvhundratalet. Så hade islam trängt in till hjärtat av norra Indien. Under deras efterföljare lades delar av Indien med växlande framgång till det muslimska väldet, exempelvis det vidsträckta Deccan i södra Indien.

En ny utveckling inleddes, när Babur, en sonson till mongolhövdingen Timur Lenk, invaderade Indien från Afghanistan år 1525. Han erövrade stora delar i norr av det rika landet och lade grunden till stormogulernas välde i Indien. Erövrarna, turkar och perser bildade den ledande kasten, medan islam upphöjdes till officiell religion i motsättning till hinduism och buddhism. Lag- och litteraturspråket var nypersiska. Under dessa förhållanden var det inte så egendomligt om erövraren Babur också framställdes som konstens och vetenskapens beskyddare.

Det var under hans sonson sultan Akbar (död 1605) som mongoldynastin nådde höjden av lyskraft. Rikets gränser hade avsevärt vidgats, i söder på bekostnad av de försvagade muslimska suveränerna av Deccan, i öster inkluderande Bengalen och i norr Kashmir.

Under Akbar utvecklades verkligt välstånd i mongolriket; jordbruk och handel gynnades, konst och vetenskap uppmuntrades, och den inre förvaltningen förbättrades. Akbar var lika mycket sina tjänstemäns skräck som sitt folks hjälte. Anmärkningsvärt är hans försök att åstadkomma ett eklektiskt religiöst system av ingredienser från islam, hinduism och kristendom. Rättvisa vederfors alla; Akbars efterträdare hade sålunda en gyllene kedja med klockor i hängande utanför palatsets port, som vilken som helst av undersåtarna hade rätt att ringa i, när de ansåg sig ha blivit felaktigt behandlade. Mogulernas förkärlek för vin var ett mänskligt och traditionellt drag. Det påstås om en av stormogulerna att han slog ihjäl sig vid ett fall från stegen i sitt bibliotek efter att

alltför bokstavligt och ivrigt ha druckit ur vishetens källa.

Akbars sonson Aurangzeb (död 1707) ökade ytterligare sitt väldes territorium, så att det nu omfattade hela Indien ända till floden Cauvery längst ner i söder. Men de dyrbara krigen och den inte mindre kostbara hovlyxan tärde på krafterna, och sedan följde en period av upplösning, som påskyndades av blodiga inre fejder och invasioner från Persien och Afghanistan. Krafterna hos detta en gång så mäktiga rike var i själva verket redan förbrukade, när den siste sultanen avsattes av britterna år 1858.

Indonesien

Sannolikt hade muslimska köpmän redan på niohundratalet installerat sig i de viktigaste handelscentra i denna övärld, företrädesvis i dem som låg vid Malackasundet, den smala kanalen som utgjorde en led för storsjöfarten mellan de islamiska länderna och Kina. Tre århundraden senare berättar de äldsta historiska dokumenten att små muslimska stater hade grundats i Perlak och Samudra-Pasei på nordostkusten av Sumatra. Längre fram grundades här Achins mäktiga sultanat, en islamisk bastion som dominerade stora områden av Sumatra och åtnjöt respekt långt bortom dess gränser. Från norra Sumatra spred sig islam fredligt via Malacka till Java och längs handelslederna till de fredliga invånarna på Indonesiens oräkneliga stora och små öar. På femtonhundratalet utgjorde Filippinerna den östligaste punkt som islam hade uppnått, många hundra mil borta från Medina och Bagdad. Där omvändes de s.k. moros till tron på profeten. Under tiden hade spanjorerna korsat Stilla havet för att erövra de norra öarna i denna arkipelag och uppkalla dem efter sin kung Filip samt kristna deras invånare. Och så kom islam i kontakt med spanska kristna även här i andra änden av världen.

Den islamiska infiltrationen gick långsamt på de inre delarna av den indonesiska övärlden, och processen har ännu inte avslutats. Den islam som här introducerades av indiska köpmän visade stark frändskap med den islamiska läran i Indien.

Sedan de direkta förbindelserna med Indien hade brutits av de stränga monopolistiska tendenserna hos unga västeuropeiska handelskompanier, uppstod en närmare kontakt mellan Indonesien och den muslimska världens centra. Det ökade antalet muslimska indonesier som reste till Mekka, Medina och Kairo för att fördjupa sina kunskaper i religionen blev bestämmande för islams vidare utbredning i övärlden. Buddhistiska och hinduiska tempel övergavs och föll i ruiner, medan islam fick många proselyter och reste sina moskéer och byggde skolor i hela landet. I dag utgör Indonesien vid sidan av Pakistan den stat som har största antalet muslimska invånare.

Det ottomanska väldet, Persien och Egypten

Bagdadkalifatets sammanbrott medförde en period av upp lösning och en snabb växling av olika dynastier i islams centrum. Mitt i denna villervalla företog mongolerna en ny invasion, ledd av den fruktade Timur Lenk som ryckte an från Transoxanien och trängde långt in i Mindre Asien (1390). Endast Egypten under mamluksultanen gick fritt från hans stormlöpning. Kairo förskönades med många vackra byggnader, som alltjämt existerar, utvecklingen av Egyptens konst och hantverk nådde nu en höjdpunkt.

Ur detta kaos uppstod två nya makter: det ottomanska riket och ett pånyttfött Persien. Under många sekler skulle de bli varandras medtävlare.

I början av trettonhundratalet kom grundaren av det ottomanska väldet, Othman, till makten i västra spetsen av Mindre Asien. Under loppet av detta sekel vidgade hans efterträdare sitt rike i

Mindre Asien och över Bosporen tills det kom att omge de hopsmältande resterna av Bysans och sträcka sig ända upp mot Donau i Bulgarien och gränsen mot Albanien och Tessalien. Efter ett tillfälligt uppehåll, förorsakat av Timur Lenks segerrika framfart, sköts de ottomanska gränserna ännu en gång framåt, så att de nu innefattade hela Balkanhalvön och Krim mot Armenien i öster. År 1453 inträffade det oundvikliga. Den försvagade och isolerade bysantinska huvudstaden Konstantinopel föll. Under det nya namnet Istanbul blev denna stad nu ottomanernas residens, och den förnämna katedralen Aja Sofia förvandlades till deras moské. Inte långt därefter ockuperade ottomanerna Syrien, Palestina och Egypten och gjorde sitt inflytande märkbart så långt borta som i Algeriet. Under sultanen Soliman den store (död 1566) nådde det ottomanska väldet höjden av sin makt, ett halvt sekel tidigare än den andra kraftkällan i den islamiska världen, nämligen mogul-dynastin i Indien. Soliman erövrade Bagdad och Aserbejdjan från perserna i öster och Tunisien och Tripolis i väster. I norr, i Europa, spred de turkiska janitscharerna skräck och bestörtning. De utgjorde sin tids tappreste soldater, främst rekryterade bland tillfångatagna kristna. Så intogs Ungern, Transsylvanien och Bessarabien, och så tidigt som 1529 utsattes Wien för belägring första gången, om ock utan framgång. Religionskrig och politiska motsättningar inom Europa förlamade de försök som gjordes till verkligt motstånd, men tidvägen började vända när turkarna än en gång belägrade Wien 1683. Staden befriades av en europeisk undsättningskår, som slog turkarna. Därefter inträdde en långsam men stadig tillbakagång, och den en gång så heroiska dynastin, försvagad av misskötta krig och en korrumpad förvaltning, slutade under tjugonde århundradet som ”Europas sjuke man”.

Omkring 1500 kom safawiderna till makten i Persien. Deras makt sträckte sig från Eufrat till Amudarja, fastän delar av detta område än en gång måste överlämnas till turkarna. Därefter lyckades sultanen Abbas den store (död 1629) förvandla Persien till en mäktig och välstyrd stat. Under hans efterträdare satte snart en gradvis skeende tillbakagång in, som på artonhundratalet ledde till Persiens splittring mellan olika maktsfärer — den brittiska i söder och den ryska i norr.

Egypten var till namnet en provins i det turkiska väldet men ockuperades för en kort tid av franska trupper under Napoleon. Vid början av artonhundratalet blev landet praktiskt taget oberoende under Muhammed Alis ledning och sträckte sitt inflytande över Hedjaz samt genom Syrien och Palestina. Västerländsk ingenjörskonst och västerländska undervisningsmetoder välkomnades, och med öppnandet av Suezkanalen 1869 inlemmades Egypten i stormakternas intressesfär, speciellt då Englands.

Den islamiska världens sönderfall

Under tiden hade de europeiska staternas växande styrka och kolonialhunger satt i gång en historisk process som påskyndade den islamiska världens upplösning. En enkel uppräknings av länder och årtal illustrerar bättre än en ingående beskrivning hur muslimernas välde krossades mellan den europeiska nationalismens kvarnstenar.

Transsylvanien och Ungern tillföll snart Österrike (1699), åtföljda av Bosnien år 1878. Grekerna blev självständiga 1830, och år 1878 frigjorde sig Rumänien, Bulgarien, Serbien och Montenegro. Balkankriget 1911 fullbordade sönderfallet i Europa; i turkarnas händer återstod nu endast ett stycke land norr om Istanbul.

Ryssland hade då erövrat Azov (1774), Krim (1783) och Bessarabien (1812). Vidsträckta områden av islamiskt territorium i Centralasien tillföll likaledes ryssarna under artonhundratalet. I dag inkluderar Sovjetunionen de fria muslimska republikerna Kazakstan, Tadzjikistan och Kirgisistan. Slutligen blev Persien och Afghanistan stridsäpplen i den imperialistiska makt-

kampen mellan Ryssland och England.

Under tiden hade Storbritannien erövrat Indien och krossat mongoldynastin (1859), installerat sig på Malacka (1811) och ockuperat kustområdena i södra och östra Arabien (omkr. 1840) samt Egypten (1882) och Sudan (1898).

En efter en kom de indonesiska öarna under holländskt välde, och 1903 störtades den siste sultanen av Achins stolta ätt.

Efter ett heroiskt motstånd, som leddes av Abd al-Kadir och gjorde ett starkt intryck på den icke-islamiska världen, föll Algeriet (1847) för fransmännen, vilka fortsatte med att ockupera Tunisien (1881) och Marocko (1912). Även Italien ville vara med och erövrade Tripolis 1911 (Senussi). Endast några få, hopsmälta områden som Jemen, Nadjd, Mekka, Medina och det inre av Turkiet besparades av stormakternas nåd utländskt herravälde.

Motståndsrörelser

Som så ofta händer i en nations historia framtvingade trycket utifrån en fastare inre sammanhållning. Redan under artonhundratalet hade panislamismen, som syftade till en förnyad enhet inom den islamiska världen, utgjort en motvikt mot Västerlandets politiska och kulturella inflytande. Rörelsen hade uppstått ur de idéer som präglats av författaren och politikern Djalal ed-Din al-Afghani (död 1897), en oförtruten förkunnare av islams religiösa och politiska renässans. Hans lärjunge Muhammed Abduh (död 1905) hade ett fruktbart, reformistiskt inflytande på den islamiska teologin.

En annan inriktning hade mahdismen, som blev av mera lokal betydelse. Mahdi var en religiös ledare i nordöstra Afrika (1881-99). I muslimernas religiösa förväntningar representeras eskatologin av mahdifiguren. Al-mahdi betyder ”den som leds (av Allah) på rätta vägar”, och sålunda hoppades man av de religionspolitiska ledarna att de skulle bli i stånd att störta den rådande regimen och grunda de trognas rike. Det var endast naturligt att mahdismen hade sitt ursprung hos shiiterna.

Mahdin av Sudan gjorde anspråk på att vara ättling till Ali, profetens svåger. Hans rörelse, som till en början bedrevs i hemlighet, lockade snart många anhängare bland den missnöjda befolkningen. År 1885 intog mahdisterna Khartoum, som försvarades av general Gordon. Några månader senare dog mahdin, men inte förrän fjorton år senare kunde rörelsen undertryckas av angloegyptiska trupper.

Mer än ett sekel tidigare hade en väpnad rörelse uppstått i Nadjd i det inre av Arabien, Wahhabkampanjen, som skulle få vittomfattande politiska konsekvenser. Ledaren Muhammed ibn Abd al-Wahhab (död 1787) predikade en återgång till profetens ursprungliga, oförfalskade islam och de tidiga kalifatens stränga enkelhet. Med stöd av hans svärfar, emiren av Nadjd, kunde den första Wahhabstaten grundas men endast för att krossas av turkisk-egyptiska trupper 1818. Den andra Wahhabstatens undergång åstadkoms senare, omkring 1890, av emiren av Hail.

Förnyad kraft och politiskt oberoende

I början av tjugonde århundradet lyckades wahhabiterna än en gång komma till makten. Deras ledare Ibn Saud (död 1953) fick inflytande över praktiskt taget hela arabiska halvön och upphöjde sitt rike till värdighet av monarki (Saudi-Arabien).

Efter första världskriget ersattes det kraftlösa ottomanska sultanatet i Mindre Asien och Europa

av det moderna Turkiet efter en revolution 1919. Spillrorna av landets forna territorium lades till en början under brittiskt och franskt mandat men tillerkändes efter några år autonomi; exempelvis Jordanien 1921, Irak 1922 (under hashemiternas dynasti, som hade drivits ut ur Hedjaz av Ibn Saud) och Libanon 1926. Det brittiska protektoratet Egypten blev monarki 1922 och säkrade sitt oberoende 1936, även om landet alltjämt var nära förbundet med England genom fördrag. Självstyrelsen och oberoendet nådde sin höjdpunkt efter andra världskriget. År 1946 blev Syrien fri republik, och Transjordaniens emirat upphöjdes till hashemiternas kungadöme Jordanien för att sedan så småningom klippa av alla band med Storbritannien. Pakistan blev självständig republik 1947, Indonesien 1949, medan Libyen — den gamla italienska kolonin och ett centrum för den mystiska muslim-orden Sanusija, som hade utvecklats till en teokratisk makt i detta område — blev självständig monarki 1951.

Slutligen följde 1956 ytterligare tre stater: Sudan, Tunisien (som blev republik 1957) och Marocko. Efter en revolution förklarades Egypten för republik 1953. Även detta land bröt de band som förenade det med Storbritannien, och Suezkanalens nationalisering var nära att bringa landet i krig med Storbritannien, Frankrike och samtidigt också med Israel. Så hade inom en kort tidrymd praktiskt taget alla de islamiska länderna tillkämpat sig självständighet.

År 1958 bildade Egypten och Syrien Förenade arabrepubliken, dit också Jemen anslöt sig. Denna anmärkningsvärt snabba utveckling har fullständigt förändrat det politiska läget i islams länder och har radikalt ändrat Asiens och Afrikas kartor.

Ännu återstår några olösta och besvärliga problem: Algeriet, brittisk kontroll över Aden samt Israel, som med sin minoritet på ca 150 000 araber, utgör en nagel i ögat på alla muslimska stater.

För att ge styrsel åt kampen för en större kulturell och politisk enhet inom den arabiska världen bildades Arabiska förbundet i Kairo 1945. Dess medlemmar är f.n. Egypten, Saudi-Arabien, Irak, Syrien, Libanon, Jordanien, Jemen, Libyen, Sudan och Tunisien. Förbundet är ett uttryck för den gamla idén om samhörighet mellan alla islamiska länder och uppmuntrar den panarabiska rörelsen. Emellertid är skillnaderna mellan medlemsstaterna ännu för stora för att det skall bli fråga om något integrerat samgående. Nationalismen, som importerades västerifrån, har väckt skiljande intressen och krafter, som just nu förefaller starkare än islams förenande band. Den västerländske iakttagaren är möjligen mindre imponerad av denna nya faktor med tanke på att den överdrivna nationalismens onda länge har grasserat i väster. Endast tiden kan utvisa om nationalismen skall bli till välsignelse eller förbannelse för islams folk. Bakom denna nationalism ligger för övrigt ofta en synnerligen ojämn fördelning av mineraltillgångarna de olika länderna emellan.

Även industrialiseringen förändrar en rad av de islamiska staternas framträdande i förvånande grad. Sedan Västerlandet har upptäckt rika oljetillgångar här, har öknen förvandlats till ett område med välmående städer, och en befolkning som aldrig har ägt någonting samlas nu i moderna arbetarkvarter. Nationalismen och industrialiseringen har gynnat sekulariseringen bland muslimerna i en utsträckning som hittills aldrig förekommit i islams historia. Värst hotat är islam i de muslimska staterna inom Sovjetunionen, där sekulariseringen uppmuntras i teori och praktik av en i grunden agnostisk regim.

Den moderna tiden klappar på islams portar och låter sin röst höras överallt. Vad skall svaret bli från moskén och halvmånen? Islam är inte bara ett rikt arv från ett ärorikt förflutet, det utgör också en av de stora, vitala och förenande krafterna i vår värld av i dag. Muhammeds uppenbarelser läses och studeras alltför av de trogna, och islam är en djup och danande faktor i kampen för tillvaron hos miljoner människor i Afrika och Asien. Folken är i våra dagar djupt engagerade i en

ny historisk era.

Det är viktigt för icke-muslimerna, och speciellt västerlänningarna, att lära sig mer om de nära 400 miljoner muslimernas historia, vilka befolkar de väldiga områdena mellan Marocko och Indonesien, och om de oräkneliga folk och länder som återfinns längs denna sträcka på ett par hundra mil. På anmärkningsvärt kort tid har dessa folk och länder blivit fullt accepterade medlemmar i organen för internationella affärer; i dag kontrollerar det islamiska blocket inom FN femton röster.

Mer än någonsin kan nu studiet av islams historia underlätta förståelsen av dagsläget och den tänkbara framtida utvecklingen för de folk och stater som brukar betecknas som muhammedanska.

Viktiga data

f.Kr.

- ca 1700 Profeten Abraham och hans son Ismael, legendariska förfäder till de arabiska folken.
- ca 850 Den tidigast kända uppteckningen av arabernas förekomst. Funnen i en assyrisk inskription.

e.Kr.

- ca 570 Muhammeds födelse.
- 622 Hidjra, Muhammeds flykt från Mekka till Medina.
- 630 Muhammed och hans följeslagare intar Mekka.
- 632 Muhammeds död. Abu Bakr blir den förste kalifen.
- 633-647 Erövringen av Syrien, Irak, Persien, Egypten och Tripolis.
- 661 Ali, den fjärde kalifen, lönmördad i Kufa.
- 680 Massmorden i Kerbela.
- 700 Islam börjar utbredas längs Östafrikas kust.
- 709 Muslimerna når Spanien.
- 710 Indus blir islams östra gräns.
- 732 Den muslimska invasionen i Frankrike blir tillbakalagen av Karl Martell vid Poitiers.
- 750 Abbasiderna efterträder omajjaderna.
- 756 Ett oberoende emirat upprättas i Córdoba.
- 762 Bagdads grundläggning.
- 825 Muslimernas erövring av Sicilien börjar.
- 900 Karmaternas uppror.
- 969 Upprättandet av fatimiddynastin i Egypten. Kairos grundläggning.
- 1000 Mahmuds av Ghazna infallande trupper sprider islam över hela norra Indien.
- 1061 Normanderna erövrar Messina på Sicilien.
- 1085 De kristna intar Toledo, Spanien, som sedan blir ett centrum för undervisning av lärjungar (från Spanien och omnejd).
- 1096 Korsfararna intar Jerusalem.
- 1100 Ghazzali skriver sitt stora verk: Religionsvetenskapernas återupplivande.
- 1150 Idrisi gör en detaljerad karta över hela den kända världen.
- 1187 Saladdin besegrar korsfararna och återintar Jerusalem.
- 1219 Mongolerna invaderar de östra provinserna av kalifatet.
- 1258 Bagdad krossas och förstörs av mongolerna.
- 1300 Domadra-Pasei och Achin på norra Sumatra omvänds till islam. Muslimska invasioner i Indonesien.
- 1375 Ibn Chaldun skriver sin Inledning till historien.
- 1453 Turkarnas erövring av Konstantinopel. Slut på bysantinska väldet.
- 1492 De kristna intar Granada. Slut på muslimernas välde i Spanien.
- 1498 Portugiserna öppnar sjövägen till Indien.

- 1526 Stormogulernas dynasti grundad i Indien.
- 1595 Den första expeditionen sjövägen till Indien från Holland.
- 1600 Persien utvecklar sig åter till en stormakt under Abbas den store.
- 1613 Den första professuren i orientaliska språk upprättad vid Leidens universitet (Holland).
- 1683 Turkarnas försök att inta Wien tillbakaslaget.
- 1792 Wahhabiternas grundare död.
- 1830 Fransmännen bemäktigar sig Algeriet.
- 1839 Engelsmännen intar Aden.
- 1857 Den siste stormogulen avsatt av engelsmännen.
- 1869 Suezkanalen öppnas.
- 1901 Ibn Saud och Wahhabiterna har börjat erövringen av Arabiska halvön.
- 1918 Det turkiska väldet i Arabien tar slut.
- 1945 Grundandet av Arabförbundet (ursprungligen tio medlemmar).
- 1947 Delningen av Brittiska Indien. Pakistan kommer till.
- 1948 Det självständiga Israel grundas.
- 1956 Egypten förstatligar Suezkanalen.
- 1960 Femton självständiga muslimska stater FN-medlemmar.